

УДК 930.85.(477.7)

КАРАУЛЬНА О. М.

м. Миколаїв

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОГЕНЕЗУ І. ЛИСЯКА-РУДНИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ СПЕЦИФІКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Узагальнюються теоретичні концепції І. Лисяка-Рудницького на проблеми націогенезу, та представляється хронологізація процесу української «модерної нації», що дає можливість порівняти погляди інших науковців на процес розвитку націй та виявити спільні структурні елементи або фази розвитку. Опорними поняттями є етнос, нація та національна свідомість.

Ключові слова: нація, націогенез, націотворення, націоналізм.

Постановка проблеми. Незважаючи на більш-менш викристалізований досвід державотворення, Україна і донині знаходиться на перехідній стадії визначення шляху свого державного становлення. Стрімке зростання національної самосвідомості серед українського народу спричинене глобальними соціальними змінами 2014 року, які відбулися як в середині країни так і по за її межами, спрямували сучасних науковців на визначення орієнтирів національного державотворення та на зосереджені уваги на таких поняттях як «нація», «націоналізм», націотворення, що і окреслило актуальність даного дослідження.

Слід відмітити, що і до сьогоднішнього дня немає одностайних наукових тверджень та теоретичних визначень терміну «нація» та «націоналізм».

Заполітизована та обмежена рамками комуністичної концепції «злиття націй» за якою всі нації СРСР асимілюють і створюють єдине середовище «радянський народ», радянська українська історіографія не могла об'єктивно висвітлювати процеси «націогенезу». І доволі негативно трактувала дослідження представлені працями істориків української діаспори, такими як Д. Донцов, В. Липинський, В. Винниченко, Р. Шпорлюк, І. Лисяк-Рудницький.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська історична наука стрімко включилась до розробки теорій про націю, націогенез та націоналізм, ознайомившись з концептуальними напрацюваннями західних вчених серед яких Сетано-Вотсан, Д. Армстронг, Е. Сміт, Б. Андерсен. Вона збагатилась своїм потенціалом розмаїттям ідей та концепцій не тільки

з питань визначення змісту понять, а й з історичного руху становлення української нації. Такі наукові розробки як «Традиції нації та націоналізму» Г. Касянова, «Страсті за націоналізмом» М. Рябчика, «Буття етносу. Витоки, сучасність, перспективи» М. Степка, «Філософія української ідеї та європейський контекст» О. Забужко, «Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст.» Я. Грицака, «Культура – ідеологія – політика» В. Лісового – надали більш систематизованого та обґрунтованого розуміння проблеми. Висвітлили зовсім нові аспекти феномену з урахуванням конкретних обставин, як сучасного українського життя так і західно- та східноєвропейських держав.

Однак, на наш погляд, наукова спадщина І. Лисяка-Рудницького стосовно процесу націогенезу та націоналізму представлена в новітній науковій думці дещо фрагментарно. Це і визначило мету та завдання даної статті – узагальнити, систематизувати та описати позицію І. Лисяка-Рудницького стосовно процесу націогенезу народів.

Характер та завдання дослідження зумовили застосування системного, хронологічного та порівняльного наукового методу, при вивчені таких праць науковця як «Націоналізм і тоталітаризм», «Зневаги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй», «Формування українського народу й нації», «Націоналізм», «Русифікація чи малоросіянізація».

Опрацювавши чималий досвід та практику громадського суспільства на шляху утворення націй І. Лисяк-Рудницький один із перших з істориків української діаспори дійшов

висновку, що найважливіші європейські нації сформулювались після перелому першого й другого тисячоліття н.е. Ряд національних колективів а саме: французи, німці, англійці виникли в добу хрестових походів, сильні національні монархії оформились наприкінці другої половини XV та на початку XVI ст.. Тому є хибною думка тих істориків які вважають, що нації розпочали формуватись на переломі XVIII і XIX століть [13, с. 16]. Безумовно неможливо вивести загальний закон розвитку нації, оскільки історія людства є неповторним процесом, однак, можна говорити про певні тенденції, закономірності, спільні фази становлення.

Доволі критично сприйняв науковець позицію тих істориків які наполягали на тому, що нації стали продуктом перетворень новітнього часу який розпочався з доби французької революції 1789 р. Погоджуючись з тим, що Велика Французька революція та початок епохи індустріальної революції створили цілком новий світ, у якому довелося народам Європи жити протягом наступного XIX ст. аж до першої світової війни і революцій. Що цей досвід національно-державного будівництва став гарним прикладом для інших країн Європи. Що саме конституція Франції вперше у світовій практиці проголосила принцип національного суверенітету за яким «Суверенітет є єдиним, неподільним, невід'ємним та невідчужуваним і він належить нації, ні група людей, ні будь – яка особа не можуть його привласнити» [3, с. 15]. Лисяк – Рудницький все ж заперечив, що Велика Французька революція є тим відправним моментом саме з якого розпочинається формування Європейських націй. За його переконаннями, носієм політичної влади є загал населення, а не обмежені вищі прошарки суспільства. Французька революція перетворила підданих на громадян, які стали співвідповідальними за долю колективу-нації, і тільки цим на думку історика вона відіграла велику націотворчу роль [4, с. 16].

На погляд науковця, для створення нації необхідно, що б у суспільстві сформувались як суб'єктивні та об'єктивні передумови. У першому варіанті це – хотіння й уміння, у другому варіанті – чисельність та відповідна геополітична ситуація [18, с. 16].

Досліджуючи націю як закономірний природний феномен де почуття самозбереження людини не є підставою до її виникнення, історик прагне до універсального визначення терміну який би поєднав у собі етнічні, політико-правові, соціальні та економічні характеристики. Важаючи при цьому націю суспільним витвором куди слабкішим ніж народ, але водночас і більш ідеологічно вищим [2, с. 13].

Під впливом концепції німецького мислителя Й. Гердера, за якою нація це – об'єднання людей яке відзначається спільною культурою, побудованою на спільності народної мови. Бо власне мова простого люду правдиво відображає справжній характер і дух народу. Лисяк – Рудницький доходить висновку, що згодом чимало науковців перейшли до твердження, що ті права, які французи чи, скажімо, американці приписують «народові», насправді належать національностям за умови, що вони зберігають рідну мову і культуру. Нові наукові дисципліни, які формувалися на той час: етнографія, фольклор, мовознавство, мистецтвознавство, релігієзнавство, а також історія – перетворилися на історію народу і визначили кордони майбутніх національних держав [8, с. 63]. Погоджуючись з тим, що за основну ознаку нації можна визнати етнічний феномен, якому належить право творити самостійну державу [9, с. 42], науковець дотримується позиції, що сама етнічність утримує людину в сфері її інстинктивних звичок і нахилів, і не дає їй ні цілій, ні ідеалів для свідомої дії творити національний колектив [10, с. 12].

Етнос, наголошував науковець, відзначається сукупністю об'єктивних прикмет, таких як звичаї, побут й мова. Ці прикмети передаються з покоління в покоління майже автоматично, без свідомого зусилля, порядком суспільної не біологічної спадковості та психологічної основи. Існування менш-більш гомогенної етнічної маси сприяє формуванню нації, однак, на одному етнічному субстраті можуть вирости різні нації. Наприклад, частина нижньо-німецьких племен увійшла до складу німецької нації, тоді як друга частина оформилася у відрубну голландську націю [11, с. 471]. Нація, переконаний науковець це – феномен політичної сфери, це колектив людей, що хочуть бути державою [2, с. 13].

Поділ націй на етнічні (культурні) як це запропонував Гердер, і політичні (державні) про які говорить Лисяк-Рудницький заставили вченого застосувати розрізнення таких термінів як «народ» і «нація». «Народ» і «нація» це два явища цілковито розрізнені і не покриваються. «Не тільки з давнішої історії, а й з сучасності можна навести велике число емпіричних доказів, що є нації, що складаються з кількох народів, як і народи, що розпадаються на кілька націй» [5, с. 13].

«Народ», на погляд історика це суцільно етнічна одиниця, однак не можна беззаперечно сказати які саме потрібні етнічні прикмети що б стали провідними у процесі визначення народу.

Перелічуючи загально вживані прикмети, такі як – походження, мова, побут, своєрідний стиль життя, вчений підкреслював, що існують народи яким бракує цих визначальних прикмет встановлених науковцями. Деякі народи або загубили деякі з ознак, або взагалі не сформували, однак від цього вони не втратили своєрідність яка визначає їх як народ. «Наприклад, шотландці й ірландці безперечно народи, хоч вони загубили коріння свої рідної мови» [6, с. 11].

Народи виникають як би самі по собі, постають й живуть продовж довгих століть, деколи навіть тисячоліть, хоч про це ніхто свідомо й не «старався». Однак, не треба перебільшувати природничий компонент. Він не може бути адекватними проти соціально – етнічного, так як народ це «духовна істота» пройнята «народною свідомістю». І тому серед багатьох чинників які впливають на націотворення, етнічному безумовно належить важлива роль [7, с. 12].

Лисяк-Рудницький не в усьому погоджувався з думкою французького вченого Е. Ренана, де нація визначається як щоденний плебісцит та велика спільність, створена з розумінням та усвідомленням жертви, колись принесеної і готовою до нової (жертви).

Ідея «суспільного договору», на думку науковця, більш влучно передає внутрішню суть існування нації. В ній точка тяжіння лежить у волі бути товариством, підпорядковуватися запровадженим законам і владі, користуватися правами і виконувати національні обов'язки. Це можна вважати щоденним пле-

бісцитом. Однак, якщо розуміти плебісцит як історичний факт, що нібито стався, то дана теорія не витримує критики, бо людина як правило, підкреслює історик, не вибирає собі нації, приналежність обумовлена народженням. Людина повинна виконувати ті обов'язки, які підтримують цю приналежність. Нехтування або саботаж цих обов'язків, це свідоме віддалення від своєї нації [12, с. 12].

Вважаючи безаргументальною теорію німецького соціолога М. Вебера, за якою нація це – спільнота почуттів, яка знаходить своє адекватне втілення лише у власній державі і тому природно прагне створити її. Лисяк-Рудницький підкреслює, що нація це – спосіб громадянської консолідації в межах конкретної держави [14, с. 28].

У праці «Русифікація чи малоросіянізація?» науковець надає визначення нації, яка громадському утворенню. За його розумінням нація це – самосвідома, політична й культурна спільнота, яка добровільно диференціює себе від інших подібних спільнот-націй та має волю суверенно формувати своє життя. Нормативною формою нації є окрема національна держава [15, с. 472].

Повновладними категоріями історичного пізнання вважав вчений поняття «історичності» й «не історичності» нації.

З'ясовуючи поняття «історичності» й «неісторичності» націй, в статті «Зауваги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй», Лисяк-Рудницький відхиляє позицію, що вперше ці терміни були застосовані Гердером або Гобіно, (як вважав професор Г. Грабович), скоріш за все це теоретичне осмислення Гегеля, яке набуло самостійного значення в юридичній і адміністративній практиці Габсбурзької імперії. З 1848 р. ці терміни вже широко використовуються публіцистичною літературою і зустрічаються в працях Роберта А. Канна, який досліджує національні проблеми Австро-Угорщини та Гю Сітон – Вотсона, що вивчає «старі сталі нації Європи» та «нові нації» [16, с. 32].

Проаналізувавши роз'яснення даних категорії наданих професором Г. Грабович у статті «До історії української літератури» з позиції історії літератури, Лисяк-Рудницький переводить поняття у площину соціально-політичної історії. На захист своїх поглядів

він висуває декілька позицій, які ми визначили таким чином: 1) нація, існує в часі, тому неминуче є історичною; 2) історичність стає дійсною лише тоді, коли спільнота досягає самоусвідомлення; 3) вирішальним фактором існування історичних націй є збереження провідної верстви інтелігенції як носія політичної свідомості та високої культури; 4) неісторичні нації втратили або ніколи не мали репрезентивний клас і були зведені до безмовної народної маси, з невисокою національною свідомістю і культурою переважно народного характеру; 5) непотрібно путати процес зміни складу національної еліти внаслідок внутрішніх революцій і повне винищення в результаті чужинецького завоювання; 6) «неісторичні» нації прагнуть до побудови національних спільнот на народній основі «знизу до гори», «історичні» нації розширити національну спільноту від еліти до простого народу; 7) серед «історичних» націй панує концепція державних прав та історичних кордонів за якою «неісторичні» нації мали бути впокорені й асимільовані [16, с. 32–33, 35, 36].

Аналізуючи різнобічні погляди що до «вищості» й «нижчості» націй, історик пропонує розуміти ці співвідношення відносно, бо сама історія не дає підстав до подібного узагальнення. Цінність цих категорій в тому, що вони допомагають застосовувати порівняльні методи для визначення унікальності будь-якої нації, так як всі людські культури не йдуть однією дорогою у своєму розвитку а проходять у своїй еволюції різні стадії.

Привертає увагу радикальне тлумачення вченим понять «смерті» та «самогубства» нації. Щоб нація вмерла, зазначає автор, не потрібно загибелі етносу який входить до неї, достатньо щоб згасла воля бути окремим політичним суб'єктом. «Смерть нації» – настає тоді як відбувається винищення всієї провідної верстви нації яка є носієм національної свідомості. «Самогубство нації» це – добровільний перехід до чужої національно-державної ідеології. Новітні нації, на думку історика, стали демократизованими, розширюючись до всього народу, це робить «смерть» новітньої нації малоімовірною, якщо не станеться справжнього геноциду [17, с. 37–38].

Спроби теоретичного осмислення специфіки української нації та націоналізму як зазначає І. Лисяк-Рудницький, спостерігаються в українській політичній думці на початку ХХ ст. Публіцистична брошура С. Мазлаха та В. Шахрая «До хвилі (що діється на Україні та з Україною?)» стала першим теоретичним виявом концепції «національного комунізму», який став основою зародження шляхів національного утвердження України.

Провідну роль у розвитку ідей націоналізму відіграв М. Хвильовий якого за твердженням І. Лисяка-Рудницького не можливо відділити від великого культурного піднесення української нації, згодом зрізаного сталінським терором.

Українську націю Лисяк-Рудницький вважав неісторичну, але таку яка прагне зреконструювати перервану «тяглість» історичної традиції. Стосовно її націогенези він застосовував терміни «ставання» й «завмирання» які мало ще відображені й вивчені в історіографії.

Науковець намітив декілька етапів становлення української нації, перший він визначив як «первісне формування нації», яке відбувся в Україні з великим запізненням і пов'язане з процесом розпаду Київської держави. Однак, нація, що викристалізувалась в Галицько-Волинському Королівстві та Великому Князівстві Литовському, загибає після Люблінської унії [19, с. 18].

Другий період розпочався на переломі XVII століття який також зазнав поразки після ліквідації козацької України в XVIII ст. Таким чином, українська нація вже двічі «вмирала» й двічі відроджувалась наново.

Третій – розпочався з 1917 р. і зробив великий поступ під час 1920-тих років; четвертий період (часи українізації) – був зупинений і по часті повернутий назад, протягом чверть столітнього правління Сталіна; п'ятий на думку автора, є взагалі дискусійним як існуючи феномен.

Науковець до кінця не визначився в своїй позиції с приводу того, чи зберегла Україна ті ознаки які б надали їй право вважатися «повною» нацією. І тут він мав на увазі більше, ніж брак політичної самостійності, адже нація неодноразово наголошував історик, це не просто спільнота з виразною свідомістю і

волею, не просто сукупність індивідів, яким випало щастя мати спільну мову й певні етнічні риси, а дієвий, функціональний суспільний інститут що став способом буття певного народу [20, с. 21–24].

Висновки. Отже, в науковій спадщині І. Лисяка-Рудницького під впливом ґрунтовного вивчення історико-політичного середовища різних країн сформована теорія націогенезу. Основу теорії становлять базові поняття та принципи, передусім це – визначення сутності та ознак нації, категорії «історичності» й «не історичності», «повноти» й «неповноти», «смерті» й «завмирання» нації. Науковець визначив об'єктивні й суб'єктивні чинники для співвідношення понять «нації» й «етносу», аргументував аналітичний поділ на «народ» і «націю», розробив концепцію формування «модерної української нації», де хоч і спостерігались хронологічні перерви становлення, однак, наявність народу гарантувало спадковість у націогенезі.

Таким чином, аналітична структура націогенезу запропонована Лисяком-Рудницьким є і сьогодні актуальною. Вона надає можливість поповнити та систематизувати ідеї та концепції стосовно становлення та розвитку сучасної української нації яка перебуває у стані розгубленості та невизначеності на тлі сьогоднішніх ідеологічних та політичних подій.

Список використаних джерел

1. Історія сучасного світу / Ю. А. Горбань, В. В. Петровський, А. Г. Слюсаренко та інші. — К.: Теллер-інформ, 2001. — С. 5; Там же. — С. 9.
2. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації. Історичні есе — Т.1. — К.: Основи, 1994. — С. 13.
3. Історія сучасного світу / Ю. А. Горбань, В. В. Петровський, А. Г. Слюсаренко та інші. — К.: Теллер-інформ, 2001. — С. 15.
4. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації. Історичні есе — Т.1. — К.: Основи, 1994. — С. 16.
5. Там же. — С.13.
6. Там же. — С.11.
7. Там же. — С. 12.
8. Історія сучасного світу / Ю. А. Горбань, В. В. Петровський, А. Г. Слюсаренко та інші. — К.: Теллер-інформ, 2001. — С. 63.
9. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: монографія. — К.: Либідь, 1999. — С. 42.
10. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації. Історичні есе — Т.1. — К.: Основи, 1994. — С. 12.
11. Лисяк-Рудницький І. Русифікація чи малоросіянізація? Історичні есе — Т.2. — К.: Основи, 1994. — С. 471.
12. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації. Історичні есе — Т.1. — К.: Основи, 1994. — С. 12.
13. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації. Історичні есе — Т.1. — К.: Основи, 1994. — С. 16.
14. Бенедикт Андерсон. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. — К.: Критика, 2001. — С. 28.
15. Лисяк-Рудницький І. Русифікація чи малоросіянізація? Історичні есе — Т.2. — К.: Основи, 1994. — С. 472.
16. Лисяк-Рудницький І. Зауваги до проблеми «історичних» та «неісторичних» націй. Історичні есе — Т.1. — К.: Основи, 1994. — С. 32–33; 35; 36.
17. Там же — С. 37–38.
18. Там же — С. 16.
19. Там же — С. 18.
20. Там же — С. 21–24.

КАРАУЛЬНАЯ Е. Н.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ НАЦИОГЕНЕЗИСА И. ЛЫСЯКА-РУДНИЦКОГО В КОНТЕКСТЕ СПЕЦИФИКИ РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Обобщаются теоретические концепции И. Лысяка-Рудницкого на проблемы нациогенезиса, и представляется хронологизация процесса украинской «модерной» нации, что дает возможность сравнить взгляды других ученых на процесс развития наций и выявить общие структурные элементы или фазы развития. Опорными понятиями являются этнос, нация и национальная сознание.

Ключевые слова: нация, нациогенез, нациообразование, национализм.

KARAUŁ'NAYA E.

THEORETICAL CONCEPTS NATSIOGENEZISA I. LYSYAK-RUDNICKI IN THE CONTEXT OF THE SPECIFIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Summarizes the theoretical concepts I. Lysyak – Rudnicki natsiogenezisa problems and it seems the process of chronicling Ukrainian «modern» nation, which makes it possible to compare the views of other scientists on the process of the development of nations and to identify common structural elements or phases of development. Counterbalanced concepts are ethnicity, nation and national consciousness.

Keywords: nation, nation formation accelerated, nationalism.

Стаття надійшла до редколегії 2.07.2014